

REDACTIONEEL

Voor U ligt het eerste nummer van de "Culemborgse 'Voet'noten". Dit nummer verschijnt ter gelegenheid van het vijftigjarig jubileum in ruime oplage. Ook de "Vrienden" ontvangen dit keer een exemplaar. De komende jaren zal het elk half jaar moeten verschijnen op 1 februari en 1 oktober. Dan echter alleen voor de leden van "Voet".

Bedoeling van het blad is een contact te bieden voor mensen die geïnteresseerd zijn in de geschiedenis van Culemborg. Anders dan bladen als "De drie steden" en "Tabula batavorum" zal het slechts artikelen bevatten over Culemborgse onderwerpen. Gedacht wordt aan voornamelijk wat kleinere artikelen. Voor grótere artikelen is er ruimte in het blad "De drie steden".

De "Culemborgse 'Voet'noten" beoogt ook een verenigingsblad te zijn: mededelingen en aankondigingen van activiteiten zullen een plaats krijgen. Verslagen van lezingen moeten de gegeven informatie vastleggen.

Daarnaast wil het blad ook een contact bieden met de andere op historisch gebied in Culemborg werkzame verenigingen en instellingen. Te denken valt hierbij aan de Stichting Kasteeltuin, het Museum Elisabeth Weeshuis, de Vrienden van het museum en de Archeologische Werkgemeenschap.

Te verwachten valt dat de "Culemborgse 'Voet'noten" zullen aanslaan. Voldoende copij lijkt gewaarborgd. Nu reeds zijn artikelen blijven staan. Een artikel van Peter Schipper over het revolutiejaar 1787, bedoeld voor dit nummer, zal nu verschijnen in het derde nummer van "De drie Steden". Een tweede artikel over de Stichting Kasteeltuin van Aad Alink verschijnt in het volgende nummer van ons eigen blad.

Lang niet altijd zullen artikelen nieuwe artikelen zijn. Herdruk van kleinere artikelen die interessante informatie bieden, maar waarvan veel mensen het bestaan niet meer vermoeden, lijkt evenzeer de moeite waard. Voor het komende nummer zijn artikelen te verwachten over de Vishal (bouwjaar 1787) en de sloop van het kasteel in 1735. In de toekomst zal ook aandacht besteed worden aan het werk van de oudere generatie 'Voet'-bestuurders, Leendert Sillevius, Ot de Beus, Theo Ausems en Wollebrand Prins.

Mogen de lezers met belangstelling uitkijken naar elk volgende nummer van de "Culemborgse 'Voet'noten".

Dit voorjaar werd de oude stellingmolen aan Het Jach gedeeltelijk opgeknapt. Balken, ramen en vloeren werden vernieuwd, muren werden opnieuw gevoegd en een voorlopige kap werd aangebracht. Een voorlopige, want herstel van omgang en wieken zal niet lang meer op zich laten wachten.

Misverstanden

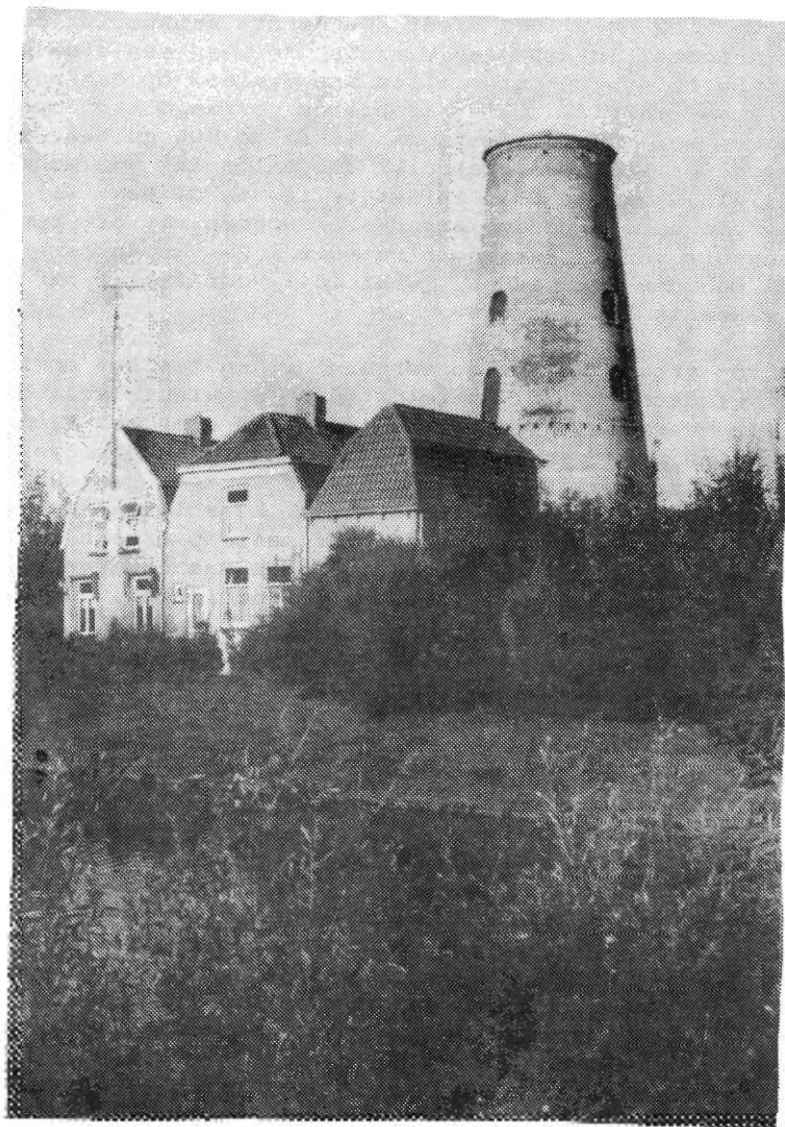
Een uitstekende aanleiding om eens bij de historie van deze molen stil te staan. Dat eigen onderzoek daarbij de voorkeur heeft, bleek al spoedig. De eerste informatie - geput uit een krante-artikel en "De Betuwe" - bleek namelijk op niets anders dan misverstanden te berusten.

Zo zou de molen na een brand in 1888 weer opgebouwd zijn. Niets is minder waar. Het gemeenteverslag over dat jaar meldt weliswaar een molenbrand, maar het betreft hier de "houten koornmolen op stenen onderstuk" van P. J. de Heus aan de Prijsseweg. Niet onze molen dus, maar de "Johanna". Een tweede misverstand biedt de vergunningaanvraag van Derk Bonhof en Johannes Koedam in hetzelfde jaar. Zijn zij eigenaars van de molen? Wel nee ! Beide heren vragen immers een vergunning aan voor de oprichting van een stoomkorenmolen in het pand Wijk C no. 107. Dat is het pand op de hoek van de Binnenpoort en de Buitenmolenstraat.

Zo blijven onze vragen - 'welke naam had de molen ?' ' wanneer werd hij gebouwd ?' en 'wanneer verloor hij zijn wieken ?' - vooralsnog nog onbeantwoord. Laten we daarom bij het begin beginnen.

Een Rosmolen

In het begin van de 18e eeuw moet op de plaats van de huidige molen een houten staandermolen hebben gestaan. Op de kadastrale kaart van 1826 treffen we deze echter niet meer aan. Hij zal rond het midden van de 18e eeuw verdwenen zijn, want de stadsplattegrond van Perrenot van ca. 1761 toont op deze plek slechts een rosmolen. Blijkens een register van onroerende goederen uit 1805 staat deze er dan nog. Gemeld wordt onder no. 414 "een gebouw staande op de westerborgwal, geappropriëerd tot een rosmolen, behorende aan de domeinen".

Stellingmolen "De Hoop" na de eerste herstelwerkzaamheden:
met kap, maar nog zonder wieken.
Foto: fotoverzameling "Voet".

Jilles van Soelen

Het jaarverslag over 1852 biedt een eerste aanknopingspunt bij onze speurtocht. In dat jaar verkoopt de stad een stuk grond genaamd "De Molenwerf" aan Jilles van Soelen, op dat moment korenmolenaar te Tiel. Deze had hierom gevraagd "tot oprigting eener koren- en schorsmolen". Hij betaalde 500 gulden, welk bedrag door de stad werd gebruikt tot aflossing van schulden. Waarschijnlijk was de stad in het begin van de eeuw bij de verkopen van domeingronden eigenaar geworden van dit perceel. Het transport vond plaats voor notaris J.G. van Kesteren, dezelfde man die het perceel vanaf 1841 voor fl. 15 per jaar van de gemeente had gehuurd.

Kort daarop vroeg Van Soelen vergunning aan tot het oprichten van zijn windkorenmolen. Hoewel stad en provincie geen bezwaren zagen, werd vergunning in eerste instantie door het Ministerie van Financiën geweigerd, "op grond dat die plaats moeyelijk te surveilleren zoude zijn". Een hernieuwd verzoek gesteund door de stad leidde tot een gunstig besluit. De molenaar moest zich echter wel verbinden "nimmer graan of meel op of aan zijnen molen te water aan- of af te voeren". Men was dus kennelijk bevreesd geweest voor ontduiking van de accijnzen.

Met deze vergunning van juni 1853 kon de molenbouw beginnen. In de notulen van B en W en de gemeenteraad vinden we dan niets meer. Het jaarverslag over 1854 brengt echter weer nieuws: "Nog is in dit jaar binnen de gemeente een tweeden korenmolen aangebouwd en in werking gekomen". De reeds bestaande molen was de van 1725 daterende molen "De Korenvriend" op de Moorderwal.

Molenaars en Molenaarsknechten

Van Soelen is niet lang molenaar geweest. Hij vestigde zich in Culemborg in mei 1853. Precies vier jaar later vertrekt hij naar Buurmalsen. Hij heeft dan in september 1856 de molen al laten veilen. Koper voor het bedrag van fl. 7.000 is de heer Dirk van Aalst, een rentenier uit Den Haag. De reden voor de verkoop blijkt wellicht uit de akte. Verkocht wordt immers "een in den jare achttienhonderd drie en vijftig nieuw gebouwden steenen windkoornmolen, door de jongste storm van desselfs kap beroofd, . . . met daarbij staande schuur en erf". Mogelijk had Van Soelen niet genoeg geld meer om de stormschade te herstellen.

Uit de omschrijving blijkt dat er in 1856 nog geen molenaarswoning bij de molen stond. Van Soelen woonde dan ook op andere plaatsen in de stad, achtereenvolgens in huizen Achter de Kerk,

in de Slotstraat en aan het Marktveld. Wie er na Van Soelen tot de komst van Kruijssen in 1867 molenaar is geweest, is niet bekend.

Wat beter zicht hebben we op de molenaarsknechten uit die tijd. Carel Anthonius van Fulpen diende het langst. Hij vestigde zich in 1855. Aanvankelijk woonde hij bij Van Soelen in. Later verhuisde hij naar de Buitenmolenstraat waar hij enkele huisjes bewoonde. Hij trouwde in 1856 en overleed in 1890.

Een tweede molenaarsknecht, Jan Liefhebber, vestigde zich in 1865. Voordat hij naar een ander pandje verhuisde, woonde hij in het perceel C 506 (later achtereenvolgens C 94 en C 147). Dit blijkt de inmiddels bestaande molenaarswoning te zijn. Liefhebber heeft niet lang bij de molen gewerkt. Eind 1868 vertrok hij naar Leerdam.

"De Molen van Kruijssen"

In mei 1867 vestigde zich Johannes Kruijssen met zijn gezin in de molenaarswoning. Aan hem en zijn zoon Hendrikus Aloysius dankt de molen zijn in de volksmond ontstane naam "de molen van Kruijssen". Johannes Kruijssen werd in 1823 in Hilvarenbeek geboren. Hij kwam uit Waalwijk. Mogelijk is hij daar al molenaar of molenaarsknecht geweest. Enkele van zijn kinderen werden er geboren.

Hoewel Johannes Kruijssen vanaf 1867 molenaar was, kwam de molen pas in 1889 in zijn bezit. Daarvoor waren er meerdere eigenaren. Zo verkocht in 1873 Maria de Koning, weduwe van Jacobus de Jong, "de steenen windkorenmolen met daarbij behorende woning en erf" voor fl. 5.000 aan Hermanus van Hazendonk, landbouwer te Tull en 't Waal. Zij had het pand bij boedelscheiding met haar kinderen verkregen in 1864. Hermanus van Hazendonk verkocht in 1889 zijn bezit aan molenaar Kruijssen. Dit bezit werd toen omschreven als "de steenen windkorenmolen, genaamd "De Hoop" met daarbij behorende woning met annex houten koepel en afzonderlijk steenen privaat, met erven en open grond.. aan de westzijde van de Molenstraat". Hier komen we dus voor het eerst de echte naam van de molen tegen. Verdere vermeldingen hebben we niet gevonden. Mogelijk heeft dit te maken met het spoedig niet meer als windmolen in gebruik zijn van het geheel.

Een Stoomkorenmolen

Johannes Kruijssen overleed in 1898. Hoewel andere zonen ook het molenaarsvak ingingen, is het de jongste zoon Hendrikus Aloysius die de molen overneemt. Hij trouwt spoedig in 1897.

In 1898 vraagt hij vergunning voor het in gebruik nemen van een gasmotor van 11 pk in zijn koornmolen. De gasmotor stond in de molen zelf en werd alleen gebruikt bij windstilte. Een nieuwe vergunning werd aangevraagd in 1906. Nu ging het om een 24 pk zuiggasmotor die in het pakhuis werd opgesteld. Door middel van een riem en riemschijven moest deze een dubbel stel maalstenen in beweging brengen die in de molen waren opgesteld.

Met de tijd van windkorenmolens was het rond de eeuwwisseling allengs gedaan. In 1854 werd voor "De Korenvriend" al een stoomtuig aangevraagd. Kruijssen was dus zeker niet de eerste met zijn aanvraag. Gaandeweg kwamen er ook koornmalerijen die het helemaal zonder wind konden stellen. De stoomkorenmolen van Koedam en Bonhof was daarvan de eerste. In 1916 treffen we echter al vier korenmalen aan die gebruik maakten van gas- of zuiggasmotoren. Alleen de "Johanna" maakt dan nog gebruik van enkel windkracht. De twee andere windkorenmolens zijn dan inmiddels verdwenen.

Raadsels rondom een Brand

In 1909 vernielt een uitslaande brand de korenmolen van J.J. Peters, "De Korenvriend". In hetzelfde jaar vraagt hij vergunning tot het oprichten van een windkorenmolen met gasmotor. Blijkbaar is de molen dus toch weer in gebruik genomen. Het jaarverslag over 1911 noemt deze korenmalen nog. Gebruik wordt dan gemaakt van wind en gas. In 1916 is deze molen echter opnieuw verdwenen.

Meer raadsels levert het verdwijnen van kap en wieken bij de molen van Kruijssen. Het bedrag van fl. 2.500 van de verkoop in 1889 doet vermoeden dat er dan al iets met de molen gebeurd moet zijn. De vergunningaanvraag van 1898 wijst daar echter niet op. Gesproken wordt immers over het gebruik van een gasmotor bij windstilte. In 1909 brandt de molenaarswoning geheel uit. Over de molen wordt evenwel niet gerept. Wel wordt Kruijssen dan al genoemd als stoomkorenmolenaar.

Over een brand in de molen vinden we in de gemeentelijke jaarsverslagen niets. Toch moet die er geweest zijn. Dr. Hocke Hoogenboom spreekt ervan in een praatje voor "Voet" in 1943. Of verloor de molen soms evenals in 1856 zijn kap en wieken door storm of door blikseminslag. Wij weten het niet. Waarschijnlijk moet wat er ook gebeurd is, hebben plaatsgevonden tussen 1898 en 1906, het tijdstip van de tweede vergunningaanvraag. Het blijft wachten op een toevallige vondst, want zonder nadere aanwijzing blijft het een langdurig zoeken naar een speld in een hooiberg.

De N.V. Culenborgsche Graan-, Meel- en Brandstoffenhandel

Bij Kruijssen werken in 1901 drie personen. In 1911 zijn het er nog twee. In 1916 vinden we echter de molen niet meer onder zijn naam terug. We vinden dan de naam C. Bonnhof. Deze Cornelis Hendrikus Bonnhof was directeur van de N.V. Graan-, Meel- en Brandstoffenhandel. De toevoeging "Voorheen H.A. Kruijssen" zal op dat moment al wel vervallen zijn. Gewerkt werd met zes volwassenen, twee jongens en een zuiggasmotor van 24 pk.

Wat is er inmiddels gebeurd ? Op 7 augustus 1912 wordt de genoemde vennootschap opgericht. Kruijssen brengt daarin o.a. de molen met pakhuis en twee huisjes alsmede zijn woonhuis en pakhuis in de Zandstraat in. Zijn totale inbreng wordt gewaardeerd op fl. 61.000. Door de drie toetredende vennoten wordt ieder fl. 13.000 ingebracht. Kruijssen zal vanaf 1909 in de Zandstraat gewoond hebben. In dat jaar verwierf hij de aldaar genoemde panden.

Kruijssen overleed in 1917, bijna 45 jaar oud. Zijn vrouw en kinderen vertrekken in 1920 naar Woensel in Noord-Brabant. De N.V. Culenborgsche Graan-, Meel- en Brandstoffenhandel werd in 1918 geliquideerd. De onroerende goederen, waaronder de molen alsmede een blok van vijf huizen in de Buitenmolenstraat, in 1913 door de vennootschap verworven, werden openbaar verkocht. Het molencomplex werd voor fl. 5.225 gekocht door de gemeente-ontvanger de heer Hendrik Dirk Smits. Na zijn dood kwam de molen voor fl. 5.055 in bezit van Dirk Koedam. In 1918 had hij ook al ingezet. Bij de veiling in 1930 had hij evenwel meer succes.

De molen is vanaf dat moment en mogelijk al eerder in gebruik geweest als opslag voor de brandstoffenhandel van Koedam. Een tijd lang heeft een reclame voor Cadena-sigaren de west-kant van de molen gesierd.

De huidige gebruiker, Aart Uittenbogaert, heeft er nu zijn handel in antiek en tweede hands-goederen. Hij heeft er zich rond 1970 gevestigd. Eigenaar is op dit moment de gemeente Culemborg, die het pand in 1977 aankocht van de weduwe van Dirk Koedam.

Enkele vragen zijn met dit artikel opgelost. Andere zijn blijven bestaan. We weten de naam van de molen: "De Hoop". We weten het bouwjaar: 1853-1854. Hoe de wieken en de kap hun einde hebben gevonden, weten we nog steeds niet. De oudste foto's tonen al geen wieken meer. Waarschijnlijk ligt de oorzaak in brand of storm in de jaren kort na de eeuwwisseling. Moge een toevalstreffer in de archieven dit nog eens naar voren brengen.

BRONNEN :

- . R.F.P. de Beaufort en H. v.d. Berg, De Betuwe, Den Haag, 1968.
- . gemeentelijke jaarverslagen 1852-1854, 1886-1916.
- . notulen collegevergaderingen B. en W. 1852-1853, 1898 (din. 1, 2 en 13).
- . bevolkingsregister 1850-1940.
- . Staat van bevolking 1840.
- . Register van onroerende goederen 1805. Oud archief Culemborg no. 132.
- . Register van verhuur gemeentelijke eigendommen. Nieuw archief C'borg no. 1595.
- . Bouwvergunningen 1906 (no. 421) en 1909 (no. 223).
- . Hinderwetvergunningen 1898 (no. 16) en 1906 (no. 53). Nieuw archief no's 1858 en 1866.
- . Processen-verbaal hinderwetvergunningen 1886. Nieuw archief Culemborg.
- . Rijksarchief G'land: Archief Gedep. Staten, dossier no. 25.05 - 20/1 (handel en nijverheid Culemborg, vergunningen 1838-1877).

TRANSPORTEN :

- . not. J.G. van Kesteren: transport 13-11-1852 tussen de gemeente Culemborg en Jilles van Soelen (R.A.G., not. arch. no. 2302, volgno. 126).
- . not. J.G. van Kesteren: proces-verbaal openbare verkoop 9/16-9-1856; koper Dirk van Aalst; (not. arch. no. 2306 volgno. 124).
- . onderhandse akte van boedelverdeling tussen Maria de Koning, wed. Jac. de Jong en haar kinderen 3-8-1864 (hyp. reg. Tiel dl. 195 no. 82).
- . onderhandse akte 2-1-1873, transport tussen Maria de Koning en Hermanus van Hazendonk jr. (hyp. reg. Tiel dl. 263 no. 87)
- . not. J.G. Moorrees: transport 30-7-1889 tussen Hermanus van Hazendonk jr. en Johannes Kruijssen.
- . not. C.C.J. van Mierop: proces-verbaal van openbare verkoop 20/27-7-1909 (aankoop panden Zandstraat door H.A. Kruijssen) (hyp. reg. Tiel dl. 582 no. 27). Zie ook de advertenties in de Culemborgse Courant 18-7-1909 en 25-7-1909.
- . not. C.C.J. van Mierop: akte van inbreng 7-8-1912 H.A. Kruijssen, M. van Eck, J.A. van Nocijen en C.J. Potma (hyp. reg. Tiel dl. 606 no. 47).
- . not. J.C. Koedam (Vianen): proces-verbaal openbare verkoop 23/30-7-1918; koper: Hendrik Dirk Smits (hyp. reg. Tiel dl. 654 no. 57).
- . not. G. Schouten: proces-verbaal van openbare verkoop 17/24-6-1930; koper: Dirk Koedam; Akte in bezit van mevr. J.W. Koedam-Bonhof; (hyp. reg. Tiel dl. 768 no. 65).

Pater Brugman en zijn invloed op de plaatselijke geschiedenis

Ontucht, onzedelijkheid en dronkenschap waren hem een doorn in het oog!

Na de jaarvergadering van het Oudheidkundig Genootschap A.W.K. Voet van Oudheusden hield de heer F. A. H. van den Hombergh, medewerker aan het instituut voor de geschiedenis van de Rijksuniversiteit te Groningen, een voordracht over het onderwerp 'De pater en de paardenmarkt'.

Voor een volle zaal in het Elisabeth Weeshuis hield de heer Van den Hombergh een pleidooi voor nauwkeurigheid. Op zeer boeiende wijze liet hij zien dat ook ogenschijnlijk onbelangrijke dateringen een wezenlijke bijdrage kunnen leveren tot verheldering van onze geschiedenis. De ruim 50 aanwezigen volgden hem op zijn ontdekkingtocht waarbij centraal de vraag stond: 'wanneer is nu de paardenmarkt in Culemborg verplaatst van St. Jan en wat was de rol van pater Brugman daarin?'

Pater Brugman leefde in de 15e eeuw, werd omstreeks 1400 geboren en stierf in 1473. Hij is bekend geworden om zijn preken - vooral tijdens de kermistijd waren die ook hard nodig; ontucht, onzedelijkheid en dronkenschap vierden in de kermistijd hoogtij! Brugman probeerde door zijn preken hier iets aan te doen - en vaak met succes. Uit de stadsrekeningen van Culemborg kunnen we te weten komen dat Brugman in 1461 vanuit Wijk bij Duurstede naar onze stad is gekomen

op uitnodiging van het stadsbestuur. Brugman wilde uitstel van de paardenmarkt om de St. Jansdag te kunnen vieren - zonder al het ontuchtige kermisgedoe daar om heen. Hij wist het stadsbestuur blijkbaar zo zeer van deze noodzaak tot verplaatsing te overtuigen, dat Culemborg er grote sommen geld voor over had om de verplaatsing aan te kondigen in de omgeving - opdat men niet zou wegblijven van de markt en bijvoorbeeld naar Beusichem zou gaan waar ongeveer tegelijkertijd de paardenmarkt gehouden werd. Beusichem heeft deze wegzuiging goed gemerkt en ging dan ook klagen bij hertog Arnold (van Buren). Een definitieve oplossing van de te dicht bij elkaar liggende markten werd echter pas enkele jaren later met geweld afgedwongen.

Lezing van Voet's Historische Beschrijvingen van Culemborg doet op bladzijde 104 en 105 vermoeden dat de jaarmarktwisseling van Culemborg in 1464 plaats vond. Tijdens de lezing van dr. Van den Hombergh bleek dat dit in 1461 geschiedde!

Brugman heeft dus bewerkstelligd dat een ideaal (heilige viering van St. Jan) door het stadsbestuur van Culemborg werd gesteld boven het economisch belang van de jaarmarkt - en dat in de slechts 12 dagen dat hij in Culemborg is geweest! Brugman heeft aldus een wezenlijke invloed gehad op de geschiedenis van Culemborg. De heer Van den Hombergh vindt dan ook dat Culemborg wel iets verschuldigd is aan pater Brugman - een straatnaam zou wel het minste zijn wat we kunnen doen om onze ereschuld in te lossen, zo zei hij. Hij deed dan ook een beroep op de straatnamencommissie om behalve allerlei namen uit het recente verleden (die hun plaats in de geschiedenis nog zullen moeten waarmaken en die bovendien weinig specifiek met Culemborg te maken hebben) toch vooral ook de naam van pater Brugman blijvend te eren, gezien de wezenlijke invloed die hij op de Culemborgse historie heeft gehad.

Een zeer boeiende avond - zij die er niet waren hebben (weer!) wat gemist. In het blad 'De drie steden' zal binnenkort een artikel van de heer Van den Hombergh verschijnen over pater Brugman. Ter lezing aanbevolen!

In 1986 zijn Voet van Oudheusden twee bestuursleden ontvallen. Op 8 september overleed oud-bestuurslid en architect Th. A. Ausems, die één van de medeoprichters van Voet van Oudheusden is geweest op 14 oktober 1937. Bijna dertig jaar, tot 1966, was hij secretaris van ons genootschap. Nadien bleef hij nog lange tijd als bestuurslid aan Voet verbonden. Ook gaf hij enkele lezingen. Zijn kennis van de geschiedenis van onze stad was zeer groot.

De 21ste oktober overleed ons bestuurslid de heer P.A. Treffers. Ook hij droeg onze stad en historie een warm hart toe, en maakte dit in vele hoedanigheden waar.

De eerste activiteit was de jaarlijkse stampotavond, georganiseerd door de Vrienden van het Museum op 28 januari met na afloop een verhaal met dia's, door de "Natuur- en Vogelwacht" uit Culemborg.

Op 1 maart vond de opening plaats van een tentoonstelling over het archeologisch onderzoek in de steden Culemborg, Tiel en Zaltbommel, op de zolder van het Museum. De organisator was de archeologische werkgemeenschap Nederland, afdeling West- en Midden-Betuwe en de Bommelerwaard.

Een lezing over stadskernarcheologie werd op 20 maart georganiseerd in samenwerking met de archeologische werkgemeenschap. Spreker was drs. H. Sarfaty, medewerker van de Rijksdienst voor Oudheidkundig Bodemonderzoek (R.O.B.) te Amersfoort

Vijfentwintig maart was de jaarvergadering van Voet van Oudheusden. Na een vlot verlopen vergadering sprak de heer Spaans, pastoor van de Oudkatholieke kerk, over de geschiedenis van deze kerk in Nederland en in Culemborg in het bijzonder.

Op de jaarvergadering trad mev. W. Dresselhuys-Schoutendorp volgens rooster af. Zij werd wederom herkozen. De ledenvergadering stemde in met het voorstel tot een tijdelijke uitbreiding van het bestuur tot 7 leden. Als leden van het aldus verjongde bestuur werden gekozen de heren A. Alink en A.J. Blommers.

De jaarvergadering van de Vrienden van het Museum werd 29 april gehouden en werd besloten met een lezing over het Weeshuis in vroegere tijden door de heer B.J.H. de Boer.

Zaterdagavond 6 september was er een barbecue-avond in de tuin van het museum, wederom georganiseerd door de 'Vrienden' en de Ronde Tafel 124 alhier.

Het winterseizoen 1986 werd geopend op 21 oktober met een lezing door Mr. P.J.W. Beltjes over "Misgewaden en drieluik afkomstig van een Culemborgse geestelijke uit de 16e eeuw, na 400 jaar weer bijeen.

Veertien november vond de officiële opening plaats van de tentoonstelling over de sigarennijverheid in Culemborg alsmede de presentatie van het gelijknamige boek door uitgever Koolhof, dat onder auspiciën van Voet van Oudheusden verscheen.

In 1986 vergaderde het bestuur vier maal, de laatste keer samen met het bestuur van de Vrienden en wel op 11 december ten huize van de secretaresse. Na een nuttig contact zijn beide besturen, uiteraard op eigen kosten naar de Chinees gegaan, waarna zij zich gezamenlijk naar het Museum begaven alwaar onze conservator drs. P. Schipper, de langbeloofde lezing over de sigarennijverheid in onze stad hield.

Peter Schipper, op de foto bijgestaan door dhr. Verrips tijdens zijn lezing over de sigarenindustrie.
Links een impressie van de zaal. Foto's: Th. van Dam.

TERUGBLIK EN KENNISMAKING

Pas vanaf 1937 kent Culemborg een historisch genootschap, "Voet van Oudheusden". Een Oudheidkamer bestond al eerder, namelijk vanaf 1928. De jeugdvrienden Leendert Sillevius en Wollebrand Prins behoorden tot de oprichters. Een door eerstgenoemde geleid uitstapje naar Hoogstraten, waar men ontvangen werd door de spil van Hoogstratens Oudheidkundige Kring (H.O.K.), prof. deken J. Lauwerijs, deed de overtuiging ontstaan dat 'een dergelijke vereniging ook in Culemborg zeer van nut zou zijn.' Een studiecommissie werd gevormd, bestaande uit de heren mr. L. Sillevius, W. Prins, A.T. Verschoor, P.J.W. Beltjes en O. de Beus.

Een tweede excursie, uitverkocht na een oproep in de bladen, vertrok in augustus en vormde het signaal voor verdere actie. Op 14 oktober 1937 werd het genootschap "A.W.K. Voet van Oudheusden" opgericht in de raadszaal van het stadhuis. Het gekozen bestuur bestond uit: mr. L. Sillevius, voorzitter, Th. Ausems, secretaris, O. de Beus, penningmeester, P.J.W. Beltjes, archivaris, en de leden A.T. Verschoor, P. Hoeksma en W. Prins. De contributie werd vastgesteld op fl. 1,=.

Successen

"Voet" stelde zich ten doel de beoefening van de geschiedenis, folklore en topografie van Culemborg en omgeving, alsmede het verbreiden van verworven kennis door publikaties, lezingen en excursies. Daarbij wilde het trachten overheid en burgerij tot activiteit te prikkelen en zag het zich als een adviserend en wakend lichaam op historisch gebied. Op al deze gebieden behaalde "Voet" in de eerste helft van zijn bestaan belangrijke successen. Niet in de laatste plaats door de autoriteit en de kunde van de eerste generatie bestuurders. De welwillende houding van de plaatselijke overheid speelde ook een rol. 'Voet' werd veelvuldig om advies gevraagd. Dat burgemeester Keestra een enthousiast lid van het genootschap was, heeft dit slechts kunnen bevorderen.

"Voet" kende een voorspoedige start. Met 52 leden werd het korte eerste jaar afgesloten. In de jaren daarna bewoog het ledental zich in de 80. Gedurende de oorlogsjaren steeg dit evenwel. Met 115 leden werd het jaar 1943 begonnen. Een voorlopig hoogtepunt werd bereikt in 1945. "Voet" telde toen 136 leden.

Alhoewel ieder "Voet"-lid lezingen kon houden, werden deze aanvankelijk toch m.n. door het bestuur gegeven. Vooral de voorzitter, Sillevius, hield in het begin menige voordracht. Polderhistorie was één van zijn specialiteiten. Verder werden

GENOOTSCHAP
„A.W.K. VOET VAN OUDHEUSDEN”
CULEMBORG.

OPROEP
JAARVERGADERING

op DINSDAG, 7 MAART 1939, des avonds te 8.15 uur,
in de Foyer van het CITY THEATER aan de Markt
te Culemborg.

TE BEHANDELEN:

Jaarverslag Secretaris.

Rekening en Verantwoording Penningmeester.

Voorstel tot wijziging van Art. 9 der Statuten betreffende
Candidaatstelling.

Bestuursverkiezing wegens het periodiek aftreden van den
heer A. T. Verschoor.

Lezing over de St. Janskerk en het ontstaan der Nieuwpoort
door den heer Th. A. Ausems.

DE SECRETARIS.

Den Weled. Heer
Mevrouw

M. P. Lillius

lezingen verzorgd door Ausems en Beltjes. Het zou tot '41 duren voordat een lid, dr. Hocke Hoogenboom, een lezing gaf. In 1942 deden ook gastsprekers hun intrede.

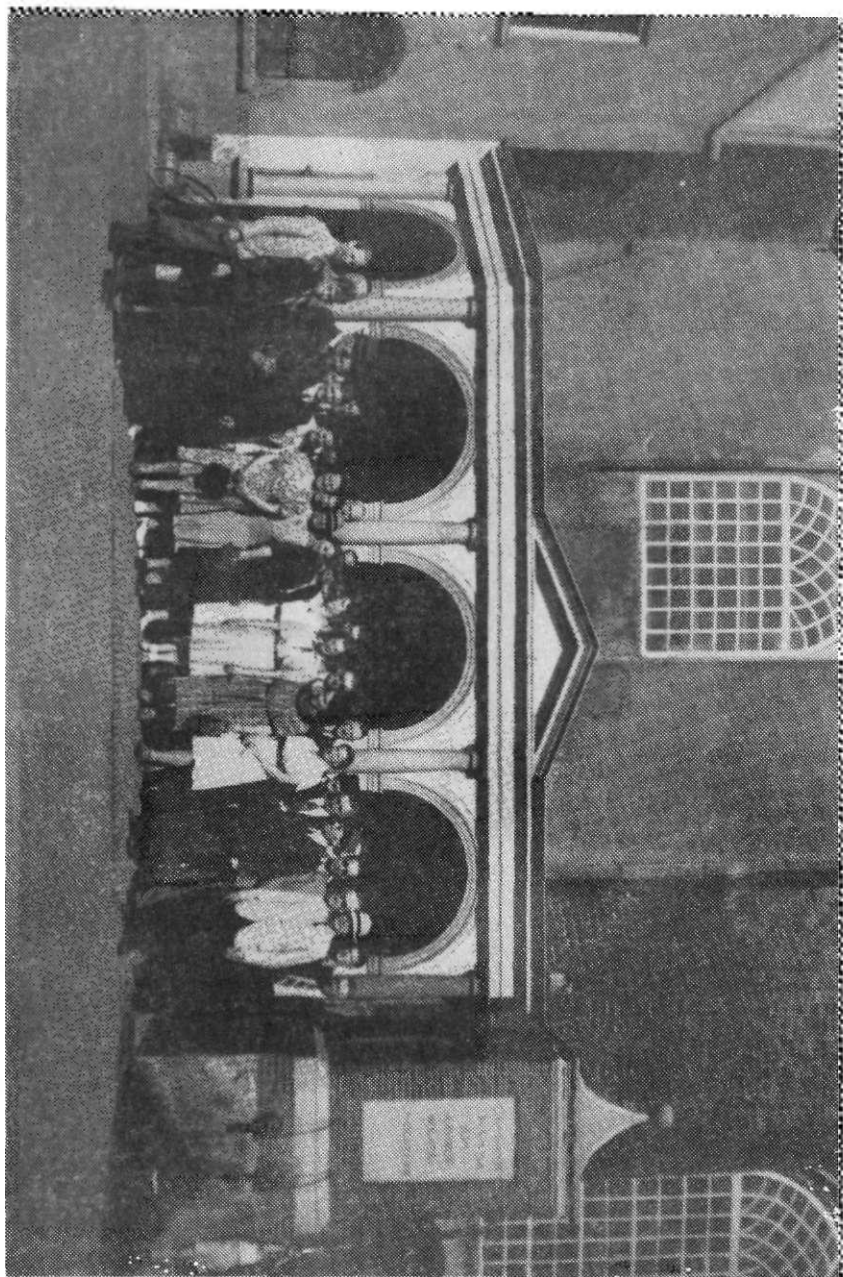
Van alle lezingen en excursies werden korte verslagen gemaakt. Deze losbladige verslagen werden door het bestuurslid A.T. Verschoor gratis beschikbaar gesteld, zodat elk lid een overzichtelijk historisch archief kon opbouwen. Vanaf 1939 publiceerde "Voet" de "Culemborgse Historie Bladen". Als eerste verschenen in druk een lezing van Sillevius over de verkoop van het graafschap Culemborg in 1720, en de door Beltjes onderzochte bouwgeschiedenis van het stadhuis. Ondanks plannen voor verdere publikaties duurde het tot de Elisabethherdenking in 1955 tot weer een nieuw deeltje verscheen. De inmiddels uitgebroken wereldoorlog speelde daarbij alsvanzelfsprekend een rol.

Oorlogsjaren

"Voet" organiseerde jaarlijks een viertal lezingen met daarnaast enkele excursies. De oorlog bracht echter speciale omstandigheden. Verre uitstapjes waren niet meer mogelijk. Excursies werden daarom vooral fietsexcursies. Immers, ook de omgeving bood nog genoeg te bewonderen. De mogelijkheden voor dit soort excursies werden door de optredende bandenschaarste echter allengs minder. Lezingen vonden wel doorgang. Ze werden gehouden op avonden met volle maan. Dit om te voorkomen dat men vanwege de verduistering "in de stikke donkerte" uit moest gaan.

"Voet" deed ook mee aan opgravingen. In 1938 werd de gemeente verzocht bij de ruïne van het Jerusalemklooster "in werkverschaffing enige gedeelten te laten ontgraven". In '43 werd meegewerkt aan de opgraving van het kerkhof van Paveien. In 1944 werd door "Voet" gegraven op het kasteelterrein.

Het bestuur bemoeide zich ondertussen hevig met de plannen tot restauratie van Binnenpoort en Stadhuis. De verre staat van verval van het Stadhuis baarde zorgen. Begin '38 besloot het bestuur om samen met burgemeester Keestra een aktie op touw te zetten om zo tot spoedige restauratie te komen. In korte tijd werd daarop door Beltjes en Sillevius waardevolle informatie over de bouwgeschiedenis verzameld en beschikbaar gesteld aan Monumentenzorg. De eerste restauratieplannen stuitten op sterke kritiek: de burgerzaal zou "een dode museumruimte met gesloten puideuren" worden; de vierschaar, de schouw in de raadszaal en het oudste gedeelte van het stadhuis zouden onnodig worden gesloopt. Het plan zou een te geromantiseerd stadhuis opleveren. "Voet" krom daarop in de pen en had succes. De plannen werden herzien, zodat het gebouw uiteindelijk in zijn historische groei gerestaureerd werd. Met deze restauratie werd "een zeer belangrijke mijlpaal in het ongeschreven, maar steeds gekoesterde verenigings-program" bereikt. Vanuit "Voet" hadden Beltjes en Ausems veel

Een gezelschap 'Voet'-leden op fietsexcursie naar Buren, in juni '41. Links P.J.W. Beltjes. Foto: prof. O.J. de Jong.

bemoedienis met de plannen. Zij verwoordden de kritiek in twee lijvige rapporten. Betreffende het Stadhuis werden verder door "Voet" nog adviezen uitgebracht over het meubilair en de glas-in-lood-ramen.

Op de eerste bestuursvergadering in 1945 kon de voorzitter gelukkig vaststellen dat "Voet" zonder kleerscheuren door de oorlog was gekomen. "Al zijn bestuursleden bleven wonderwel gespaard ondanks het feit dat enkele onzer niet schroomden in de voorste linies de ondergrondse strijd tegen de moffentiranie aan te binden." Hulde werd gebracht aan Beltjes en Ausems voor hun inzet als leden van de Kunstbeveiliging bij de bescherming van oude gebouwen, klokken, kunstvoorwerpen en archieven. "Geen tijd en moeite hebben zij daartoe gespaard, dagenlang waren zij vaak in touw".

"Versch bloed"

Het bestuur vond het ondertussen hard nodig "versch bloed" op te nemen in het bestuur. "Voet draait goed, maar het bezwaar is dat alle werkzaamheden, lezingen, excursies enz. op praktisch de hoofden van 2 à 3 leden komen", zo werd geconstateerd. Het bestuur trad daarom af en stelde zich herkiesbaar. Een statutenwijziging moest uitbreiding met nieuwe leden mogelijk maken. Op de jaarvergadering van oktober '45 werd een nieuw bestuur gekozen. Herkozen werden de oude bestuursleden Sillevis, Beltjes, Ausems, Prins, De Beus en Verschoor. Tot nieuwe bestuursleden werden benoemd mr. J.E. Wiggelinkhuizen, mr. J.D. de Jong, mevr. N. Bonhof-De Geer, dr. L.J.M. Bongaerts en A.A. van Bommel. De niet herkozen weesvader P. Hoekstra werd later op voorstel van het bestuur alsnog gekozen.

Hiermee waren de bestuursperikelen voor "Voet" echter niet voorbij. In 1947 komt "Voet" zonder voorzitter te zitten. Sillevis, al lange tijd woonachtig in Gorinchem, vond vanwege zijn drukke werkzaamheden het aantreden van een nieuwe voorzitter nodig. Hij had "geen tijd meer voor studie in de historie van Culemborg". Beltjes, op dat moment onder de wapenen in Nederlands Indië, werd tot voorzitter gekozen. In de tussentijd werd het voorzitterschap "met een zekere huijver" waargenomen door mr. J.E. Wiggelinkhuizen. Dat de werkzaamheden in "Voet" nog steeds op enkele schouders steunden, blijkt wel in dit schrile jaar 1947. "Van ons grootse program konden wij helaas slechts een klein gedeelte verwezenlijken. Het verlies van de voorzitter en de tijdelijke afwezigheid van de archivaris betekenen voor het bestuur een vleugellamheid, die niet in enkele maanden tijds is genezen", zo meldt ons het jaarverslag. Het wachten was op de terugkeer van Beltjes in 1949.

Om de leden een degelijk programma voor te kunnen zetten was inmiddels ook meer van wat anders nodig. In 1947 werd de contributie verhoogd tot fl. 2,50.

Mr. P.J.W. Beltjes en Mr. J.D. de Jong op de Doornenburg, tijdens een excursie van 'Voet' in 1941. Foto O.J. de Jong.

Een droom van jaren

Een grote inzet getroostte "Voet" zich in deze jaren voor de plannen tot herstel van het "Hemony"-klokkenspel in de Barbarakerk. Dit na de kerkbrand van 1654 vervaardigde, uit negen klokken bestaande klokkenspel was niet meer intact. In 1870 waren 4 klokken verkocht. Van de vijf overige klokken was er in 1942 één gevorderd. De rest was door de Kunstbescherming begraven en aldus gespaard. Door Beltjes was al in 1943 in overleg met de gemeente de basis gelegd voor een eventueel herstel na de oorlog. Door inspanning van de gemeente keerden drie van de in 1870 verkochte klokken naar Culemborg terug.

"Voet" wilde een restauratie van het klokkenspel in drie reeksen. Allereerst was daarbij de zware reeks van negen klokken aan de beurt. Een klokkencommissie werd in het leven geroepen voor de restauratie en completering van het klokkenspel, en met resultaat. "Heel Culemborg is in beweging, om nu zo spoedig mogelijk het klokkenspel te kunnen bestellen." Akties werden ondernomen om gelden in te zamelen. Verschillende instanties en personen schonken klokken. Oogmerk was bij de Jan van Riebeeckfeesten in 1952 het klokkenspel bijeen te hebben. Eind 1950 was fl. 11.596 bijeen gebracht door een verloting en collectes. Door gestegen kosten kwam men toen echter nog ruim duizend gulden tekort. "Voet" wilde zich garanteren voor de rente. Een op te richten carillonvereniging moest zorg dragen voor aflossing, aanschaf van apparatuur en het salaris van de beiaardier. In januari 1951 werd door het "Voet"-bestuur de opdracht verstrekt aan de fa. Eijsbouts. Aldus werd in 1952 voor "Voet" "een droom van jaren" werkelijkheid toen het volledige klokkespel op de Markt werd opgesteld.

Een tweede droom

Bij deze droom bleef het echter niet. In 1952 werd de Jan van Riebeeck-herdenking gehouden. Een tweede droom kwam uit. De Culemborger Jan van Riebeeck werd "algemeen erkend als een der grootste van ons volk." Culemborg stond daarbij in het centrum van de belangstelling. In onze stad werd op 5 april de nationale herdenking gehouden. Op deze dag werd voor het eerst het carillon bespeeld. Concerten en een defilé werden gegeven en er was een tentoonstelling in de Oudheidkamer. In opdracht van de gemeente werd een oratorium geschreven door de dichter W.A.P. Smit en de componist M. Monnikendam. Met een rede in de Barbarakerk werd Jan van Riebeeck, 300 jaar eerder de stichter van de Kaapkolonie, herdacht. Op 28 mei bracht ook koningin Juliana een bezoek aan Culemborg.

Voor "Voet" was er veel tijd in gaan zitten. "Voet"-bestuursleden waren volop actief in de plaatselijke en landelijke Jan van Riebeeck-comité's. Ondanks het harde werken was men dankbaar te kunnen terugzien op "wat Culemborg met zijn actieve overheid en taai volhoudende burgerij heeft

bereikt". "Alles liep in aanmerking genomen onze kleine plaats behoorlijk." Met twee verwezenlijkte dromen mag 1952 voor "Voet" best een kroonjaar worden genoemd.

Herdenkingen

De herdenking van Jan van Riebeeck was de eerste van een drietal herdenkingen waar "Voet" alles mee te maken had. Nu diende zich vervolgens de 200-jarige sterfdag van de naamgever van het genootschap aan. De Voet-herdenking werd op donderdag 25 februari 1954 gehouden in de Burgerzaal van het Stadhuis. Dr. O.J. de Jong hield een rede over Voet. Voor enig muzikaal randgebeuren was gezorgd. Een souper voor het "Voet"-bestuur en genodigden gaf een waardige afsluiting.

Grootser van opzet en voor Culemborg belangrijker was de herdenking in 1955 van de 400-jarige sterfdag van vrouwe Elisabeth. Over deze vrouwe verscheen een deeltje van de Culemborgse Historische Bladen. In de Oudheidkamer werd een tentoonstelling ingericht. Ook een excursie naar Hoogstraten kon in dit "Elisabeth"-jaar natuurlijk niet ontbreken. Op de herdenkingsavond voor "Voet" op 9 december 1955 werd gesproken door mr. J.D. de Jong en prof. deken Lauwerijs. Een ensemble met 16e eeuwse muziek omlijstte deze avond. Een herdenking in de Barbarakerk met 16e eeuwse zang werd gehouden op 7 december. Beltjes sprak er. Tot slot werd een door de gemeente aangeboden standbeeld van vrouwe Elisabeth onthuld.

"Voet" hield zich in deze jaren echter niet alleen bezig met herdenkingen. Gepleit werd voor herstel van de stadspompen op de Markt; geijverd werd voor restauratie van het Elisabethgasthuis en het Caffaigne; "Voet"-leden waren actief in de straatnamencommissie en de inmiddels teruggekeerde erevoorzitter van "Voet" nam zitting in de saneringscommissie.

Stagnerende jaren

Na deze drukke jaren kwam echter nu een periode van stagnatie over "Voet". Omdat Beltjes, inmiddels ook uitstedig, het voor het voorzitterschap veel te druk had gekregen, was hem al in 1952 Wollebrand Prins als vice-voorzitter toegevoegd. In 1956 moest hij echter definitief als voorzitter bedanken. De erevoorzitter mr. Sillevius werd daarop weer, zij het aarzelend, voorzitter. Zijn aantreden vermocht het verval van "Voet" echter niet te stuiten. Ook onder de andere bestuursleden ontbrak het aan voortrekkers. In '56 werd de penningmeester Ot de Beus uitgeschakeld door een beroerte. Zijn taak werd overgenomen door de ziekelijke Hoeksma. Het "Voet"-bestuur was geworden tot een gezelschap oude heren. De jaarvergadering in maart '56 zou voorlopig de laatste zijn. Enkele lezingen werden nog georganiseerd, maar in 1960 stakten de activiteiten geheel.

"Wat moet er van Voet worden?"

Met het doel van reanimatie, maar de uitwerking van een genadeschot werd in maart 1962 een ledenvergadering over de toestand van "Voet" gehouden. Dit onder het motto: "Als alles beweegt, kunnen wij niet stil staan". Sillevius schilderde de situatie en de geschiedenis. "Voet" was "van den beginne af het centrum waar minnaars en beoefenaars van de plaatselijke historie en kunst elkaar ontmoetten. Initiatieven werden hier geboren, gegevens verzameld, restauraties van monumenten gestimuleerd, straat-namen geadviseerd en meningen kenbaar gemaakt". "Steeds vonden we een gewillig oor bij de overheid. Botsingen tussen politieke of godsdienstige overtuigingen kwamen in Voet nimmer voor. Voet verrichtte tot heden werkelijk en zegenrijk werk voor onze plaats en omgeving." "Maar na deze groei is er thans een grote inzinking bij Voet waar te nemen. Het ledental groeit niet meer, al is de oude kern nog steeds getrouw. Een groot gedeelte van het bestuur is vergrijsd, andere bestuursleden zijn naar elders verhuisd, waardoor het nodige contact ontbreekt, door overlijden zijn vacatures in het bestuur ontstaan, enkele bestuurders kampen met ziekten en gebreken, weer andere worden bedolven door eigen werk, waardoor er voor Voet te weinig tijd overschiet." Ook de hierop volgende bestuursvergadering leidde niet uit de inpasse. Alleen Ausems en Beltjes kwamen opdagen. De laatste vertrok onverrichterzake weer naar Arnhem. "Zijn hele avond was verloren, zijn reis tevergeefs. Hopeloos. Wat moet er van Voet worden?", kon de secretaris slechts verzuchten.

Afgezien van twee avonden in 1962, onder het motto "Hoe houden we onze stad leefbaar?", en 1964, gebeurde er niets meer. De restauratiewerkzaamheden aan de Barbarakerk gaven gelukkig een aanleiding voor hernieuwde activiteit. Een lezing over de restauratie werd eind 1965 georganiseerd door mr. J.E. Wiggelinkhuizen en hij wekte met een brief de overige "overlevenden" van het "Voet-bestuur, de heren Ausems, Beltjes, Bongaerts, Prins en het in 1950 gekozen bestuurslid A.H. van Hazendonk, weer tot leven. Zes vacatures waren inmiddels ontstaan. Op de ledenvergadering van 1 februari 1966 werden nieuw gekozen: mevr. W. Dresselhuijs-Schoutendorp, secretaris, G.J. Mentink, vice-voorzitter, A. Gutte, penningmeester, J. den Hoed, archivaris en P.A. Teffers. Tot voorzitter werd Wiggelinkhuizen gekozen. Een nieuw bestuur was aangetreden. De oude garde kon langzaam aan terugtreden.

Jubilaren

Voor "Voet" werd 1968 een belangrijk jaar. "Voet" bestond 30 jaar en ook Culemborg was 650 jaar stad. Het verenigingsjubileum werd gevierd in april. Dr. O.J. de Jong gaf een overzicht van Culemborgs historie. Naar oude gewoonte werd in de Burgerzaal gemusiceerd door een kopertrio. Tweehonderd mensen waren te gast "in een prettig sfeer van een warm

'Voet'-leden op excursie in Hoogstraten (2 oktober 1982).
Op de foto o.a. dhr. De Leeuw, de heer en mevr. Treffers en
dhr. Verrips. Foto: Ronald Veen.

aandoende gezelligheid. Mild en voornaam. Een prachttavond!", aldus het verslag in de C.C.

Op een tweede avond dat jaar, met lezingen van J. den Hoed en Th. Ausems S.J., werd het eerste exemplaar van het Culemborgnummer van "Spiegel der Historie" aangeboden. Aansluitend op het 650-jarig bestaan van de stad werd in 1969 de contactdag van gelderse oudheidkundige verenigingen in Culemborg gehouden. "Voet" trad op als gastheer. Ook in 1981 zou dit het geval zijn.

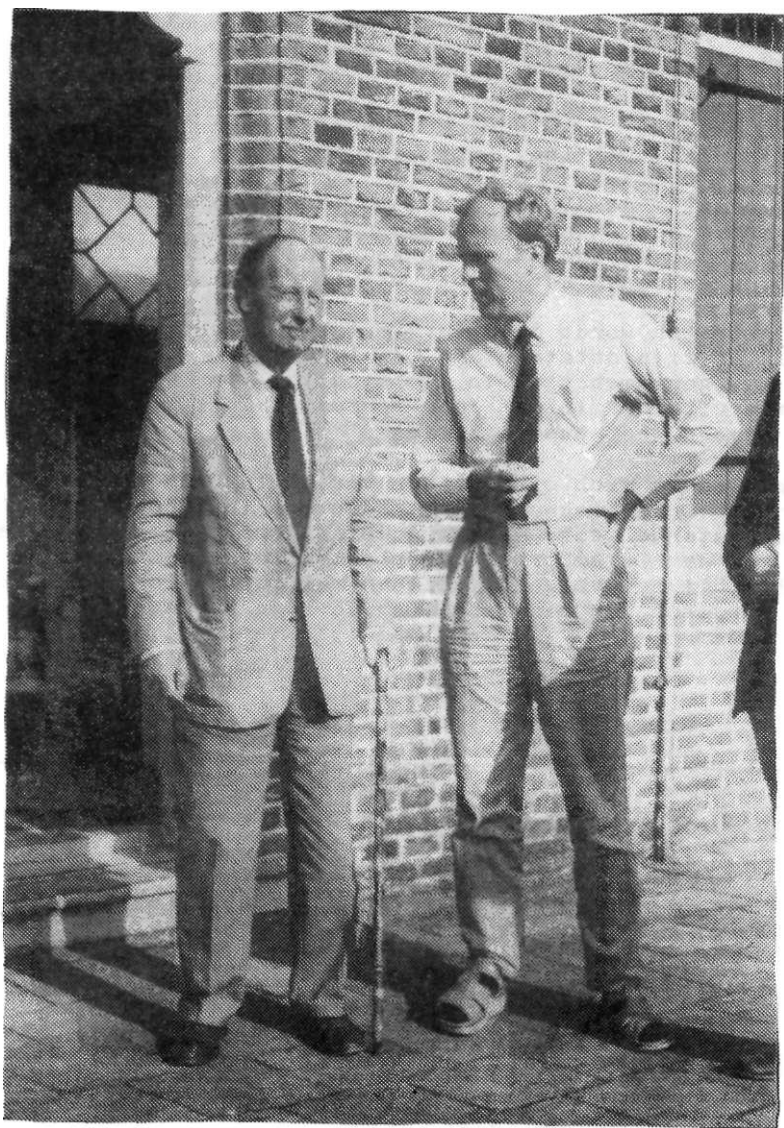
"Voet" was voor een tiental jaren tot leven gewekt. Lezingen werden weer gegeven en excursies georganiseerd. Toch liep de trein niet helemaal zoals het moest. Bestuursvergaderingen werden vrijwel niet gehouden. De activiteiten werden door voornamelijk door de secretaris en penningmeester gedragen. Jaarvergaderingen vonden in de komende jaren niet plaats. Hierin veranderde pas iets na het overlijden van de panningmeester, A. Gutte, in 1976. Een korte crisis was nodig. Na een periode van twee jaar zonder activiteiten, bedankte voorzitter Wiggelinkhuizen voor de eer. Dr. J.H. Ekering werd nu aangezocht voor deze taak. Van hem werd "een moderne aanpak in overeenstemming met de tijd" verwacht. Hij hoopte op "Voet"-avonden de sprekers net zo goed te kunnen inleiden en bedanken als de vorige voorzitter.

Uit de winterslaap

"Voet" moest evenwel opnieuw leven worden ingeblazen. Dat was inmiddels hard nodig: "Voet" telde in 1979 nog 85 leden. In de jaren vijftig waren het er steeds tussen de 120 en 130 geweest. Op de eerste jaarvergadering sinds 12 jaar, in januari '79, werd het bestuur aangevuld tot zes personen. Zitting kregen daardoor de dames Dresselhuijs en Adriaans en de heren Ekering, Van der Veen (sinds '73), Treffers en Ausems. Een niet te groot bestuur, maar een dat elkaar hopelijk beter bij de werkzaamheden zou steunen. "Voet" moest ontwaken uit zijn winterslaap.

De "moderne aanpak" van de nieuwe voorzitter leidde tot enkele werkgroepen. Zo werd ingesproken op het ontwerp-structuurplan "Beschermd Stadsgezicht". Zelfwerkzaamheid van "Voet"-leden op het gebied van bodemonderzoek en bestudering van archieven kwam ondanks pogingen echter niet echt van de grond. Wel werd met het gemeentebestuur weer wat meer contact gezocht over aantasting van historische elementen in onze stad. Met weinig succes overigens.

Herziening van de statuten vroeg ondertussen de aandacht. De nieuwe statuten werden in 1982 door de ledenvergadering goedgekeurd. "Voet" ging zich voortaan weer houden aan de verenigingsregels. Jaarvergaderingen en kascommissies werden in ere hersteld. Bestuursleden traden weer geregeld af.

Twee bekende P's uit ons genootschap: mr. Pieter Beltjes en drs. Peter Schipper. Foto: fotoverzameling "Voet".

"Voets" "Vrienden"

Op 24 nov. 1980 werd na een restauratie het museum Elisabeth Weeshuis officieel geopend. Ter ondersteuning van dit museum werd vanuit "Voet" een aparte vereniging opgericht, de Vrienden van het Elisabeth Weeshuis. Dit gebeurde op 17 januari 1981. Met deze zustervereniging bestaat nog steeds een hartelijke samenwerking. Doorgaans wordt een maal per jaar gezamenlijk vergaderd. Ook aan de jaarlijkse stampotmaaltijden zijn de "Voet"-leden inmiddels gewend. Goede contacten bestaan er eveneens met de afdeling van de Archeologische Werkgemeenschap Nederland in onze streek. Ook zij verzorgen samen met "Voet" elk jaar een avond.

Met Hoogstraten wordt dierbaar contact onderhouden. "Voet" ontleent er zijn ontstaan aan. In 1970, 1976 en 1982 vertrokken gezelschappen in die richting. In 1988 zal weer een expeditie uitgaan. In dat jaar bestaat namelijk de Oudheidkamer / het Museum 60 jaar.

Inmiddels heeft zich opnieuw een verjonging van het bestuur voorgedaan. Drie nieuwe leden traden toe in 1986 en '87. Een lang gekoesterde wens, een eigen blad, krijgt met dit eerste nummer van de "Culemborgse 'Voet'noten" eveneens gestalte. Een terugblik bij een volgend jubileum zal moeten leren of van beiden impulsen van blijvende waarde zijn uitgegaan.

B.

A. Schoots

Zandstraat 23B
4101 EC Culemborg
Tel. (03450) 19875

Prive
Pl. Hendrikstraat 13
4101 JV Culemborg
Tel. (03450) 17670

ANTIJKHANDEL, -RESTAURATIE EN -TAXATIE

HONDERD JAAR

GEREFORMEERDE KERK VAN CULEMBORG

Op 25 juli 1887 werden in een evangelisatiegebouw in de Ridderstraat ongeveer daar waar nu de Scheffelschool ligt, voor het eerst ouderlingen en diakenen bevestigd door Ds. F.P.L.C. van Lingen, Nederduitsch Gereformeerd predikant te Zetten. Dit feit geldt als de geboortedatum van de Gereformeerde kerk van Culemborg.

Het ontstaan van de Gereformeerde kerken in Nederland hangt samen met een diep verschil van inzicht tussen bepaalde stromingen in de Nederlands Hervormde kerk. De Culemborgsche Courant van 16 februari 1862 citeert een verslag over deze geschillen van "de synodale kommissie over den inwendigen toestand der Nederlandsch Hervormde Kerk" :

"De wijze waarop de historische kritiek door sommige leeraren wordt toegepast is volgens de voorstanders van gematigder vooruitgang onverenigbaar met de eerbied aan Christus verschuldigd en dat zal huns inziens aanleiding geven tot hoogstbedenkelijke gevolgen".

Het begin

In Culemborg werden die gevolgen al in dat zelfde jaar 1862 zichtbaar. Op een houtzolder aan de Oude Vischmarkt kwam toen een groep van ongeveer tien personen bijeen. Van deze bijeenkomst is een verslag in een oud schoolschrift overgebleven, dat als volgt begint:

"In geen honderd jaar meer is de waarheid die naar de Godzaligheid is, zuiver van de kansel vernomen".

Men verheugde zich, dat dat in deze bijeenkomst wel het geval was. Evangelisten uit Den Haag bedienden in deze kring het woord. Het is ons niet helemaal duidelijk of deze Haagse evangelisten in verbinding stonden met de Reveil-kringen rond Groen van Prinsterer.

Later kocht de Evangelisatievereniging een gebouw in de Ridderstraat. In dit gebouw werd in 1863 ook een Christelijk Nationale school gevestigd.

Nu was er in Nederland in 1834 al een groep o.l.v. Ds. H. de Cock van Ulrum uit de Nederlands Hervormde kerk getreden. Deze afgescheidenen vormden in 1868 ook in Culemborg een kleine

gemeente o.l.v. broeder T. Meyster en kochten ongeveer tegenover het bovengenoemde evangelisatiegebouw een eigen kerkje. Dat er op deze Christelijk Gereformeerde kerk nu het jaartal 1834 staat, komt door schilder Van Schaik die dit jaar voor een afgescheiden gemeente passender vond en het bij een schilderbeurt erop schilderde.

Doleantie

Het geschil in de Hervormde kerk leidde in 1886 opnieuw tot een breuk, de Doleantie genaamd. Doleantie betekent klacht. De Amsterdamse predikant Dr. Abraham Kuijper weigerde jonge leden in het register van de kerk in te schrijven, omdat ze belijdenis gedaan hadden bij een predikant, die de opstanding van Christus ontkende. Kuijper werd met de meerderheid van zijn kerkeraad geschorst en brak toen met de Hervormde kerk.

De Evangelisatie in Culemborg sloot zich bij deze Doleantie aan. Het ledental bedroeg toen tachtig en als evangelist-ouderling werd broeder C. Verrips bevestigd. Na zijn overlijden kreeg de jonge gemeente in Ds. W.J. de Haas zijn eerste predikant.

Het is merkwaardig, dat de Hervormde kerkeraad in 1887 hoogstwaarschijnlijk niets wist (- of wilde weten ?) van de kerkdienst op 25 juli 1887 waar een kerkeraad geïnstalleerd werd, want in de notulen van 26 september 1887 van de Hervormde gemeente staat, dat er een schrijven van de Hervormde synode binnengekomen was met de mededeling, dat er in Culemborg een Nederduitsch Gereformeerde Kerkeraad bevestigd was. Maar de kerkeraad besloot een afwachtende houding aan te nemen en deed dus niets.

Onder Ds. De Haas werd er een nieuwe kerk gebouwd, het gereformeerde kerkje in de Ridderstraat, dat enkele jaren geleden i.v.m. de verbouwing van de Scheffelschool afgebroken werd. De school en de kerk waren in een gebouw begonnen. In 1896 ging dat niet langer. Landelijk gingen de Gereformeerden in 1892 samen met de afgescheidenen, maar in Culemborg lukte dat samengaan niet. De Christelijk Gereformeerde Kerk bleef apart bestaan.

De jonge gemeente was een tamelijk gesloten groep, die zich duidelijk verantwoordelijk voor elkaar voelde. In tijden van armoede, werkloosheid en oorlog kwam men voor elkaar op. De kermis stond in een slechte reuk wegens het drankmisbruik en wegens het feit dat de kermis ook op zondag gehouden werd.

In 1974 betrok de Gereformeerde kerk een nieuw gebouw de "Open Hof" in Terweijde. In de laatste jaren is de kerk opener geworden en ze bevindt zich in een samen-op-weg-proces met de Hervormde kerk.

Wie meer wil weten over de geschiedenis van de Gereformeerde kerk van Culemborg, verwijzen we naar het boekje "Honderd jaar Gereformeerde Kerk Culemborg" door D. ten Broeke en B. Broerse. Het boekje telt 72 pagina's en is verlucht met een aantal foto's en een pentekening. Het is verkrijgbaar voor fl. 10,- bij drukkerij en uitgeverij A.T. Verschoor en Zn. in de Tollensstraat en in de "Open Hof".

D. TEN BROEKE

Door het genootschap "A.W.K. Voet van Oudheusden" werd aanvankelijk een historische reeks uitgegeven, genaamd de "Culemborgsche Historie Bladen". In de eerste serie van deze reeks verschenen:

- no. I Mr. L. Sillevis en P.W.J. Beltjes,
De Bouwgeschiedenis van het stadhuis te Culemborg
(1939).
- no. II Mr. L. Sillevis,
Hoe in den jare 1720 een graafschap is verkocht
(1939).
- no. III Mr. J.D. de Jong,
Elisabeth van Culemborg 1475 - 1555, levensschets
(1955).
- no. IV Mr. P.J.W. Beltjes,
De kostbaarheden van Elisabeth van Culemborg 1475-1555
(1957).
- no. V Dr. O.J. de Jong,
Beschrijving van Culemborg in 1753,
naar A.W.K. Voet van Oudheusden met diens levensschets
(1963).

RESTAURATIE GESLAAGD,

MONUMENT VERDWENEN ?

Onder deze titel verzorgden de heren J.L. Volders en J.L. Boogert van het architectenbureau Volders & Boogert uit Zeist op 14 mei j.l. een lezing over het herstel van historische gebouwen in Culemborg.

Hieronder volgt het verslag van deze interessante en goed bezochte lezing.

Restaureren

Bij restauraties worden wezenlijke beslissingen genomen : Restaureren tot welke tijd ? Verdwenen elementen weer terug brengen ? Elementen van latere verbouwingen laten verdwijnen ? Bij monumenten van nationale of europese betekenis nemen commissies deze beslissingen. Vanuit vele deskundigheden wordt het monument dan benaderd. Er kan een gedegen afweging plaatsvinden, want er is ook geld voor.

Bij kleinere monumenten heeft men maar een klein budget. Hier neemt veelal de restauratie-architect alleen en binnenskamers de beslissingen.

Een gebouw is een gebruiksvoorwerp. Na herstel moet het daarom weer gebruikt kunnen worden. Veel oude gebouwen zijn dan ook niet echt oud meer. Gebrekkige delen zijn vervangen. Verval en slijtage dwingen daartoe.

Restauratie als gevolg van oorlogsschade betekent vaak reconstructie met oude materialen. De authenticiteit is verdwenen. Soms is echte restauratie ook niet mogelijk: het gebouw is verrot of verzakt door het ontbreken van fundamenteën. Restauratie betekent dan: afbreken en in detail weer opbouwen.

Vorm en authenticiteit

Twee opvattingen spelen bij restauratie een rol: restauratie als het streven naar authenticiteit en restauratie als het herstellen van de oorspronkelijke ruimte.

Authenticiteit wordt zo mogelijk nagestreefd, anders wordt gekozen voor de vorm. Bij beelden en schilderijen weegt de authenticiteit veel zwaarder. Het zijn kunstvoorwerpen, geen gebruiksvoorwerpen.

In landen waar veel gebruik wordt gemaakt van hout (Suriname) en pleisterwerk (Duitsland) betekent restaureren veelal restaureren naar de vorm.

Restaureren kan ook te perfect, te glad, te mooi en te nieuw gebeuren. Het resultaat is dan niet geloofwaardig meer. Volders toont het tegengestelde hiervan door het voorbeeld van een Fries kerkje. Door geldgebrek is dit niet grondig opgeknapt. In alle tijden is er wat aan verbouwd. Het pand vertelt hierdoor zijn geschiedenis. Het kerkje is weliswaar vervallen, maar wel authentiek.

Restauratie van 19e eeuwse panden is gemakkelijker. Er zijn meer gegevens en vergelijkingsmateriaal. De bouw is strakker. Vaak zijn er nog sporen van de originele verf. Restauratie geeft hier geen problemen in de zin van 'hoe was het?'. Er hoeven geen moeilijke beslissingen te worden genomen.

Momenteel betekent restaureren : het gebouw niet te mooi maken, het herstellen, latere elementen laten zitten. Het pand vertelt dan zijn eigen bouwgeschiedenis.

Culemborgse monumenten

Bij een rondje langs Culemborgse monumenten passeren enkele panden de revue : Ridderstraat 190 (ingrijpend gerestaureerd naar één tijd; de tijdsgeest is eruit verdwenen), Drostenhuis (19e eeuwse ramen en luiken behouden), Slotstraat 2 (origineel kruiskozijn), Pietersgasthuis (geloofwaardig).

Drie monumenten worden vervolgens wat meer in de schijnwerpers gezet, te weten de Molen aan het Jach en de panden Markt 44 en Grote Kerkstraat 11. Met name werd lang stil gestaan bij de restauratie van 'de Dekenij'. Over dit pand en de molen kunt u lezen in de andere artikelen. We beperken ons daarom nu tot het gememoreerde over het derde bouwwerk, te weten het pand Markt 44.

Dit pand heeft een 17e eeuwse trapgevel. Voor de restauratie had het pand een jugendstil-winkelpui van rond 1900. Het achterpui was nog middeleeuws, maar gevaarlijk verrot. Herstel van het originele voorpui was mogelijk, omdat daarvan nog oude foto's waren.

De lezing werd besloten met de constatering dat restauratie steeds meer het gebruik van duplicaten betekent. Gebouwen vervallen immers met de tijd. Het is daarom nu onze taak het bestaande authentieke te behouden. Dit is vooral belangrijk voor de 19e eeuwse panden, temeer daar de belangstelling voor de 19e eeuw toeneemt.

RECENT VERSCHENEN LITERATUUR

Regelmatig verschijnen tegenwoordig publikaties over onderwerpen uit het Culemborgse verleden. Deze rubriek is ervoor om u daarvan op de hoogte te houden. Hieronder enkele publikaties die zijn verschenen in 1986 en 1987.

F.A.H. van den Hombergh,
"Brugman en de broodnijd; problemen rond de Culemborgse paardenmarkt",
in: De Drie Steden, regionaal-historisch tijdschrift voor Tiel, Buren en
Culemborg, 8e jrg. no. 1 1987.

D. ten Broeke en B.A. Broerse,
Honderd jaar gereformeerde kerk Culemborg, 1887 - 1987.
(verkrijgbaar bij uitgeverij A.T. Verschoor & zn.)
Fl. 10,=.

Behoud van het verleden. 10 jaar restaureren in Culemborg.
(Publikatie van de gemeente Culemborg ter gelegenheid van de Nationale
Monumentendag 1987) Fl. 20,=.

Ad Eillebrecht, Jet Grimbergen, Peter Schipper,
De sigarennijverheid in Culemborg.
Uitgeverij Koolhof, Culemborg, 1986. Verschenen onder auspiciën van het
genootschap Voet van Oudheusden

Ben Holtkamp,
De Barbarakerk, 1886 - 1986.
(verschenen ter gelegenheid van het honderdjarig bestaan van de katholieke
St. Barbarakerk)

P.J. Peek,
Geschiedkundig overzicht van Katholiek Culemborg.
Facsimile-druk van dit in 1928 ter gelegenheid van het 350-jarig bestaan
van de r.k. parochie, vermeerderd met een overzicht over de periode 1928-
1978.

(Bovenstaande twee werkjes zijn verkrijgbaar bij de
R.K. St. Barbarakerk).

Jaarverslag Vereniging Hendrick de Keyser 1984.
Hierin een uitgebreid artikel van
M.A. Prins-Schimmel en C.L. Temminck Groll:
Het Stadhoudershuis te Culemborg.

Pantocratori. Brochure uitgegeven in 1986 door Oud-Katholieke gemeente ter
gelegenheid van het honderdjarig bestaan van het kerkgebouw.
(verkrijgbaar bij de Oud-Katholieke kerk aan de Varkensmarkt) Fl. 5,=

"CURRICULUM VITAE CUM ANNEXIS"

Sinds kort is onze stad een statig, gerestaureerd monument rijker. Dit nadat door een langdurig herstel het zo vervallen pand Grote Kerkstraat 11-11a (vroeger 11 en 13) een geheel nieuw uiterlijk heeft gekregen. Dat dit niet zomaar een oud huis was, kon men al voor de restauratie zien.

Het was een groot zg. "dwarshuis" (een in de lengte van de straat gebouwd pand; een type dat in Culemborg meer voorkomt en -kwam). De voorgevel, die zwaar uit het lood stond, was, voor zover bewaard, met natuurstenen banden doorregen. De beide trapgevels waren blijkens restanten, afgedekt geweest met natuursteen.

Boven de gewijzigde vensters van de voorgevel bevonden zich bogen met natuurstenen blokjes. Daartussen vinden we een geprofileerd smaller kozijn met spitsboog, met daarin het jaartal 1553.

Het linker gedeelte van het huis was geheel uitgebroken en tot pakhuis ingericht, waarvoor in het midden van de voorgevel een grote toegangsdeur was aangebracht.

Achter dit gedeelte bevond zich een waarschijnlijk laat-16de-eeuwse uitbouw en een reeks latere schuren.

In het westelijke deel was in het begin van de vorige eeuw een afzonderlijke woning afgescheiden. Deze verkreeg later een hoge gepleisterde voorgevel en aan de achterkant een uitbouw.

Voor en tijdens het herstel van het pand ben ik er vele malen in geweest om zowel in het pakhuis- als het woongedeelte foto's te maken van de vele bouwkundige bijzonderheden.

Wat in het bijzonder opvalt bij vergelijking van het fotomateriaal, is, dat het pand zeer praktisch is verbouwd. De oorspronkelijke vormgeving is daarbij jammer genoeg op de tweede plaats gesteld. Zo is de laat-16de-eeuwse achterbouw helaas afgebroken. Slechts foto's kunnen hiervan nog een indruk geven.

Bij graafwerk in en achter het pand, dat ik zelf in de avonduren verrichtte, heb ik geen waterput of iets dergelijks kunnen vinden. Vaak herbergt zo'n put een schat aan informatie.

Wel heb ik vele potscherven gevonden, diverse oude gebruiksvoorwerpen, een vijftal munten, en twee oude bierflesjes van de vroegere bierbrouwer Hustinx.

Het pand moet als een zogenaamd "zaalhuis" zijn gebouwd. Gelijkvloers had het een circa 5 meter hoge ruimte, die mogelijk door eenvoudige tussenwanden was verdeeld. Een verdieping had het niet, doch boven de uit moer- en kinderbalken bestaande balklaag bevond zich de zolder. De balksleutels, voor zover oorspronkelijk nog aanwezig, waren fraai uitgevoerd. Waarschijnlijk was er oudtijds in de grote ruimte ook een hang- of insteekkamer, waardoor het mogelijk was om door één der hooggeplaatste vensters naar buiten te kijken. Tijdens de herstelwerkzaamheden kwamen er aan beide zijgevels fragmenten van een schouw tevoorschijn. Het is niet uitgesloten, dat in de thans gesloopte oude achterbouw zich de keuken heeft bevonden. Sporen van een kelder (die men toch in een dergelijk huis verwachten mag) zijn niet aangetroffen.

Uit archiefonderzoek is gebleken, dat dit huis "De Dekanij" was, de ambtswoning van de Deken van het in 1421 gestichte Kapittel van Sint Barbara. Hierin werd toen de parochiekerk van Culemborg geïncorporeerd. De functie van pastoor werd sinds die tijd door de Deken vervuld.

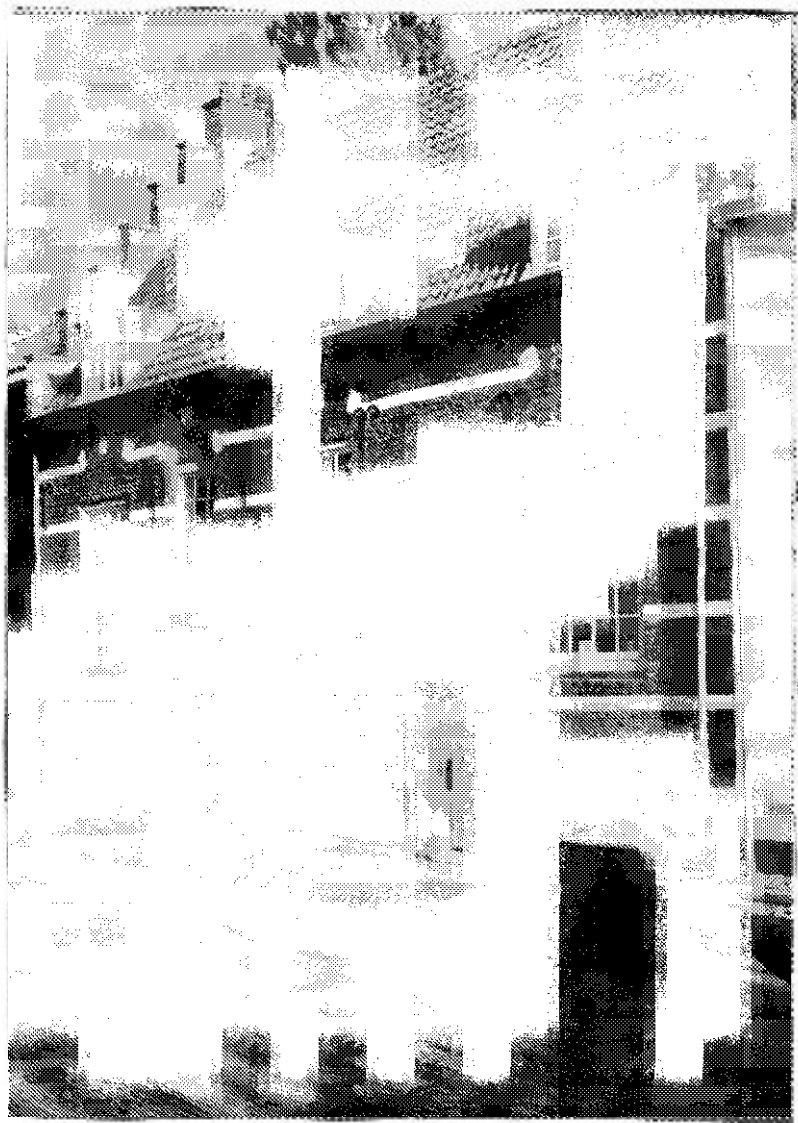
Het jaartal 1553 in het linkerdeel van de voorgevel is curieus, want in dat jaar werd, na het overlijden van de Deken Wolter de Harde - die al in 1524 dit ambt vervulde - de Culemborgse Kanunnik Mr. Johan Martensz. van Schoonhoven tot diens opvolger benoemd. Kennelijk heeft deze het huis laten vernieuwen. In het volgende jaar verkocht de Deken het huis, dat hij aan de Markt bezat. Johan van Schoonhoven is een man van grote betekenis geweest in Culemborg, o.a. was hij één der executeurs-testamentair van Elisabeth van Culemborch. In 1557 of kort daarna is hij overleden.

Na de dood van de laatste Deken, Gijsbrecht de Bruyn, is het huis aan particulieren ter bewoning gegeven.

Zo werd het in 1627 'beleend' aan de kapitein van het Staatse leger Maximiliaan Clinger, een rijk en kunstzinnig man. Hij heeft er stellig gewoond.

Een jongere neef van hem was de kunstschilder Maximiliaan Clinger, die in 1639, vanwege het overlijden van zijn oom, enige tijd in Culemborg vertoefde. Hij schilderde alhier o.a. het prachtige portret van de op zijn sterfbed liggende graaf Floris II van Culemborg.

Na de dood van de kapitein kwam de Dekanij aan anderen, onder meer aan een van de raadsheren van de graaf van Culemborg, Mr. Johan van Vianen, een zoon van de bekende Utrechtse zilversmid Adam van Vianen. Gemeente verwierf het pand omstreeks 1647 in eigendom. Hij overleed in 1652. Het huis bleef in zijn familie tot 1709. Daarna had het verschillende andere bezitters.

"De Dekenij" na de restauratie. In het pand zijn nu twee woningen ondergebracht. Foto: fotoverzameling "Voet".

Zo werd het in 1736 gekocht door Francois van de Velde, die te Culemborg "op geleide lag". Deze deed het in 1747 over aan Jacob van Campen, uit Goes en eveneens in onze stad op geleide. Wat later, in 1751, kwam het in handen van "Juffrouw Maria Anna de Winter", een dochter van de juwelier Johan (de) Winter en Louisa Elisabeth Lumière. Laatstgenoemde was de Franse kostschoolhoudster, die wij kennen uit het artikel van A. Houtkoop: "Een mademoiselle van tweede keuze"*. Kennelijk werd toen de kostschool in de oude Dekenij gevestigd. Nadat Maria Anna de Winter het huis enige malen had moeten bezwaren, transporteerde zij het in 1758 aan "de heer Willem Knobbout", oud-schepen en hoogdijkheemraad in onze stad. De kostschool bleef er echter, zoals blijkt uit genoemd artikel.

Na enige eigendomswisselingen werd het huis in 1809 gekocht door "Anthony van Munster Josephuszoon den oudsten". Deze bezat aan de Markt tussen de Grote Kerkstraat en de Binnenpoort een herberg, die hij ook exploiteerde.

In 1832 vinden wij de bierbrouwer Willem Rabelink als eigenaar. Hij verkocht het pand echter weer in 1843.

In de jaren zestig van de vorige eeuw, vinden we wederom een bierbrouwer als eigenaar: Josephus Franciscus de Jong. Deze verkocht de bierbrouwerij in 1869 aan Johannes Wilhelmus van de Loo, en A.A. van Maurik. Vanaf dat moment droeg zij de naam "De Pauw".

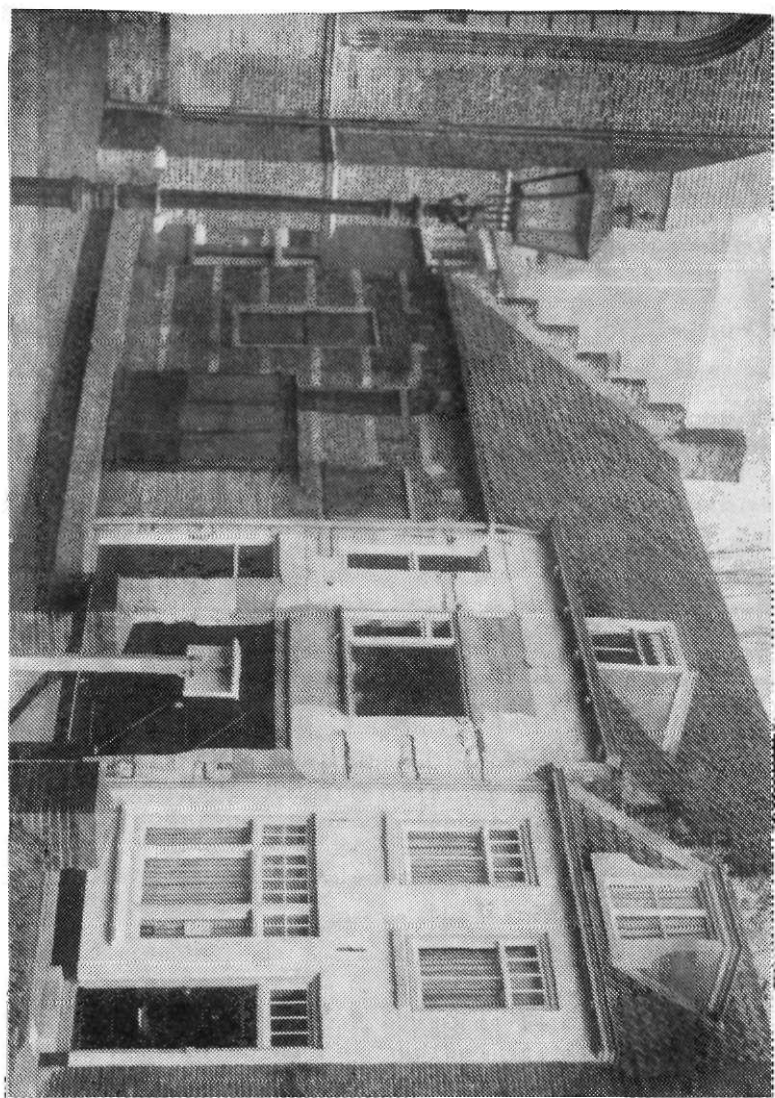
In 1880 verhuisde de in Rhenoy geboren Theodorus van Mook van Eindhoven naar Culemborg. Hij kocht zich in de zaak in, maar overleed in 1891, een weduwe met een stoet kinderen achterlatend. Zijn oudste zoon Wilhelmus F.R. van Mook was toen negen jaar oud, en zou zijn vader, na voltooiing van zijn schooltijd in de zaak opvolgen. We spreken dan over de firma Van der Loo en Van Mook.

In het jaar 1908 vinden we "De Pauw" terug in handen van de fam. Hustinx, die de brouwerij nog voor een periode van drie jaar in stand wist te houden. Met het verdwijnen hiervan verloor Culemborg zijn laatste bierbrouwerij

Lang heeft het pand echter niet leeg gestaan, want kort daarna vestigde er zich de heer Van Rooyen, kolenhandelaar van beroep. Vele oudere Culemborgers zullen zich hem wel kunnen herinneren. Hij reed als een van de eerste in een vrachtwagen met laadbak van het type T-Ford.

Het pand is tot ver na de Tweede Wereldoorlog in familiebezit gebleven. Het werd aan vele meubelfabrikanten en bewoners verhuurd.

* De Drie Steden, 4e jrg. nr. 2, najaar 1983.

"De Dekenij" voor de restauratie. Foto: A. Keizer.

Achter waren de schuren waar vele meubelontwerpen tot stand kwamen. Enkele namen van meubelmakers uit die tijd zijn o.a. Sielhorst, Van der Donk, Nieuwenhuizen, Van Kesteren, Collé, en Van den Heuvel.

In het linkergedeelte aan de voorzijde heeft dhr. Geert Veld vele jaren een ijsfabriek gedreven. Later werd het een opslagplaats voor groenten en fruit van dhr. K. Veld. Het laatst werd het verhuurd aan de heer G. de Jong.

Het rechtergedeelte is altijd woonhuis gebleven. Bekende bewoners waren de dames Ausems, de fam. Siebers en de studenten van de Sociale Academie. Zij hebben er als laatsten gewoond. Vele jaren van achterstallig onderhoud hadden echter in en om het huis hun sporen achtergelaten. Restauratie was dan ook een kwestie van pure noodzaak. Na voltooiing daarvan is het pand nu in twee woonhuizen verdeeld. Het linkerdeel is in eigendom verworven door de fam. O.J. de Jong. De fam. J. v.d. Veerdonk bewoont het rechterpand.

Dat de huidige privatisering een waarborg moge betekenen, voor het behoud van dit historische pand.

BRONNEN :

- . Informatie over de periode 1421 tot 1843 werd verstrekt door mr. P.J.W. Beltjes. Enkele delen van dit artikel zijn van zijn hand.
- . A. Houtkoop en W. Veerman, Oud Culemborg in Beeld, p. 106.
- . O. J. de Jong, De Reformatie te Culemborg, Assen 1957.
- . R. Meischke, Het Nederlandse woonhuis van 1300-1800, Haarlem 1969
- . M. Gijswijt-Hofstra, Wijkplaatsen voor vervolgd, z. pl. 1984.

Zie ook:

J.L. Volders, "Markt 44 en Grote Kerkstraat 11", in: Behoud van het Verleden, 10 jaar restaureren in Culemborg, Culemborg 1987